

# Između države i crkve: problemi nastavnika verske nastave u Srbiji i kako ih prevazići

Autor: Marko Veković

*Ovo istraživanje je nastalo u okviru Programa podrške istraživačima „Dijalog promena”, koji sprovodi Beogradska otvorena škola u okviru projekta „Dijalog promena: Podrška reformama kroz saradnju organizacija civilnog društva i javnih vlasti”. Projekat je podržan od strane Delegacije Evropske unije u Srbiji i Švedske. Za sadržinu istraživanja isključivo je odgovoran autor Marko Veković i sadržina nužno ne odražava stavove Beogradske otvorene škole niti Evropske unije i Švedske.”*

# IZMEĐU DRŽAVE I CRKVE: PROBLEMI NASTAVNIKA VERSKJE NASTAVE U SRBIJI I KAKO IH PREVAZIĆI

Marko VEKOVIĆ<sup>1</sup>

## Uvod i problem istraživanja

Verska nastava (eng. *Religious Education*) deo je obrazovnog sistema u velikom broju zemalja, naročito u evropskog kontekstu (vidi Beglund, Lunden & Strandbrink, 2015). Posmatrano iz tog ugla, Srbija nije izuzetak. Međutim, uvođenje, implementacija i opšte stanje verske nastave u Srbiji ima svoje specifičnosti, genezu i naravno posledice koje su veoma interesantne za ne samo za društvo, već i za istraživače. Ovo istraživanje imalo je za fokus **analizu položaja nastavnika verske nastave, identifikovanje njihovih problema i formulisanje seta preporuka kako ih prevazići.**

Kako je već navedeno, verska nastava kao deo obrazovnog procesa i sistema nije ništa posebno za Srbiju. Međutim, složenost ovog predmeta uticala je na različite pristupe, i pogotovo fokuse, proučavanja verske nastave. Tako su recimo Konroj i ostali zaključili da u istraživanju verske nastave moramo uvek početi od fundamentalnog pitanja - *da li nam je verska nastava uopšte potrebna?* (Conroy et al., 2013). U skladu sa tim, Vajt je proučavao status verske nastave u Velikoj Britaniji i zaključio da legitimitet za postojanjem i izvođenjem ovog predmeta "nije dovoljno snažan", te da bi verska nastava morala zameniti sa kursevima koji bi se zasnivali na kritičkoj analizi verskih tvrdnji (White, 2010, 2004; vidi isto Hand & White, 2004). Do sličnog zaključka došao je i Džekson, koji tvrdi da bi verska nastava i njeni kurikulumi morali da budu revidirani u skladu sa multikulturalnom karakteru zapadnih društava (Jackson, 2004). Ovo istraživanje je kasnije dopunjeno analizom različitih strategija kako bi se verska nastava mogla adaptirati na rastuću sekularizaciju i pogotovo rastući verski diverzitet u Evropi (Franken, 2017). Međutim, jedan od najzanimljivijih pristupa proučavanju

---

<sup>1</sup> Ova publikacija je nastala kao rezultat projekta Dijalog promena: Podrška reformama kroz saradnju organizacija civilnog društva i javnih vlasti" koje podržava Beogradska otvorena škola. Svi stavovi izrečeni u publikaciju ne odražavaju mišljenje i stavove BOŠ-a, već isključivo autora.

verske nastave predložili su zapravo Votson i Tompson. Oni su istraživali na koji način treba predavati versku nastavu da bi ona bila efektivna, polazeći od činjenice da je **”fundamentalni faktor u efektivnoj verskoj nastavi, kako i u efektivnoj nastavi bilo kog drugog predmeta, nastavnik”** (Watson & Thompson, 2014: 3). S tim u vezi, nekoliko pitanja na koja je ovaj projekat pokušao da odgovori su: *Kakav je položaj nastavnika verske nastave u Srbiji? Koji su glavni izazovi sa kojima se oni susreću? Da li su oni zadovoljni uslovima u kojima rade, i ako ne - zašto? Kako možemo poboljšati njihov radno-pravni položaj i tako poboljšati izvođenje verske nastave?* I na kraju, pošto smatram da u ovom pitanju glavnu ulogu imaju država i verske zajednice - *koja je uloga države i verskih zajednica po pitanju status nastavnika verske nastave, da li oni sarađuju po ovom pitanju, i da li ovo pitanje izaziva probleme u njihovom odnosu?* Ova pitanja su veoma važna, kako teorijski tako i praktično, jer **iako se verska nastava u Srbiji izvodi preko dve decenije - mi znamo malo, ili gotovo ništa, o položaju i ulozi nastavnika ovog predmeta.**

### **Kontekstualizacija istraživanja**

Javna debata povodom uvođenja verske nastave (ili veronauke) u školama na teritoriji Republike Srbije otpočela je ubrzo nakon sloma režima Slobodana Miloševića. Debata je uključivala veliki broj aktera i trajala je od novembra 2000. do jula 2001. godine (Kuburić & Vukomanović, 2005: 231). Nakon sastanka i pregovora sa Svetim arhijerejskim sinodom Srpske pravoslavne crkve, dr Zoran Đinđić, tadašnji predsednik Vlade Srbije, sastaje se i sa predstavnicima drugih verskih zajednica u Srbiji i konačno, 5. jula 2001. godine, objavljuje da će se u Srbiji uvesti verska nastava počev od jeseni 2001. godine (Aleksov, 2003: 104). Ubrzo nakon toga, Vlada usvaja *”Uredbu o organizovanju i ostvarivanju verske nastave i nastave alternativnog predmeta u osnovnoj i srednjoj školi”* (Službeni glasnik RS, br. 46 od 27. jula 2001. godine). Pored veronauke, uvodi se i alternativni predmet - građansko vaspitanje. Položaj verske nastave dodatno je uređen *”Zakonom o crkvama i verskim zajednicama”* (2006) koji je uredio da samo one verske zajednice koje Zakon tretira kao *”tradicionalne”* imaju pravo da izvode versku nastavu (Veković, 2021). I tako danas - preko dvadeset godina kasnije - verska nastava je i dalje tema koja intrigira i deli javnost (kao što je utvrdio i Aleksov, 2003). To znači da je od uvođenja verske nastave u Srbiji prošlo preko dvadeset godina.

Ovo istraživanje zasnivalo se na dve povezane pretpostavke. Prvo, smatram da gotovo sa sigurnošću možemo reći da je veronauka tu i da je malo verovatno da će biti izbačena iz školskog sistema u skorijoj budućnosti. Upravo zbog toga bilo je važno da pokušamo da poboljšamo ovaj predmet. Druga pretpostavka odnosi se na činjenicu da niko ne poznaje versku nastavu, ali i njene probleme i izazove, bolje od aktera koji su direktno uključeni. To su, pre svega, nastavnici verske nastave. Zato je i fokus istraživanja upravo bio na njima, kako oni vide versku nastavu, njen položaj i status, izazove sa kojima se susreće i naravno, na koji način bi se verska nastava mogla poboljšati. Pored veroučitelja, istraživanje se fokusiralo i na druge relevantne aktere u celom procesu, i to pre svega na direktore škola u kojima se izvodi veronauka.

Na ovaj način, moje istraživanje se razlikuje od sličnih studija koje su rađene kod nas. Kada je u pitanju istraživanje verske nastave u Srbiji, treba istaći da su Kuburić i Vukomanović analizirali glavne argumente za i protiv uvođenja veronauke, javnu raspravu ali i posledice ove odluke na šire odnose crkve i države u Srbiji (Vukomanović & Kuburić, 2005). Sa druge strane, Aleksov identifikuje glavne probleme veronauke i smatra da je to (ne)integrisanost ovog predmeta u obrazovni sistem ali i polarizacija koja proizilazi između veronauke i građanskog vaspitanja (Aleksov, 2003). Nešto kasnija istraživanja su se takođe bavile problemom veronauke. Tako je, recimo, objavljeno nekoliko radova u časopisu *Sveske za javno pravo* (br. 30, 2017) u kojem su upoređivana iskustva Srbije i Hrvatske. U tom broju časopisa, Simović smatra da "postojeći modeli verske nastave u državama regiona i dalje izazivaju oprečne stavove, potkrepljene prevashodno argumentima načelnog karaktera. Izostaju sveobuhvatna empirijska istraživanja koja bi razjasnila dilemu o efektima i posledicama uvođenja verske nastave u postsocijalističkom periodu" (Simović, 2017: 1), a Ana Stevanović dodaje da se "verska nastava nalazi na ozbiljnom i teškom ispitu" (Stevanović, 2017: 29). Treba takođe istaći da je Svenka Savić radila kritičku analizu udžbenika veronauke u Srbiji i zaključila da "udžbenici veronauke... održavaju i zakrepljuju rodne stereotipe i rodne uloge patrijahalnog muškarca i žene" (Savić, 2009: 30).

Međutim, problem verske nastave daleko prevazilazi akademske rasprave. Ova tema je često u i fokusu javnih debata. Jedan od poslednjih takvih primera jeste i prepiska između Branka Ružića, tadašnjeg Ministra prosvete, nauke i tehnološkog razvoja, i Unije Sindikata

prosvetnih radnika Srbije. U pismu "[Status veroučitelja - odgovor na odgovor Ministru](#)" od februara 2021. godine, čiji je sadržaj objavljen na sajtu Sindikata , između ostalog stoji i sledeće: "Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja... propisuje, nažalost, da ustanova sa nastavnikom verske nastave svake školske godine zaključuje ugovor o radu na određeno vreme, na godinu dana. Sama ta odredba nastavnike verske nastave stavlja u neravnopravan položaj u odnosu na nastavnike drugih predmeta", pa se dodaje da Sindikat traži da se nastavnicima verske nastave omogući potpisivanje ugovora za stalno. Pored toga, u pismu se identifikuju i neki drugi problemi, kao što je "sticanje licence - dozvole za rad, stručno usavršavanje... i cilju sticanja temeljnijeg pedagoško-psihološkog i didaktičko-metodičkog obrazovanja".

### **Metodologija istraživanja**

Metodologija istraživanja razvijena je u skladu sa ciljevima istraživanja, koji su obuhvatali sledeće: (1) analiza položaja nastavnika verske nastave, (2) identifikacija glavnih problema sa kojima se susreću u svakodnevnom radu, i (3) formulisanje seta preporuka u cilju poboljšanja položaja nastavnika kao i celokupnog predmeta.

Za potrebe analize položaja nastavnika verske nastave osmišljen je, testiran i implementiran **upitnik** za sadašnje i bivše nastavnike verske nastave u Srbiji. Upitnik je sadržao četiri sekcije (O vama (demografija); Religioznost (standardne baterije pitanja); Politički i socijalni stavovi (standardne baterije pitanja) i Verska nastava). Nakon što je napravljena inicijalna verzija upitnika sa spomenute četiri sekcije, upitnik je podeljen sa pet nastavnika verske nastave koje poznajemo na ličnoj osnovi. Oni su imali ulogu da analiziraju upitnik i daju sugestije u vezi sa formulisanim pitanjima. Nakon toga, usvojena je finalna verzija upitnika, koja je testirana i postavljena na platformi *Google Forms* (upitnik je bio potpuno anonim). Upitnik je onda podeljen sa nastavnicima verske nastave. Kontakti sa nastavnicima su ili išli preko ličnih poznanstava, ili preko grupe na mreži Fejsbuk „Verska nastava – pravoslavni katihizis na internetu“. Upitnik je ispunilo ukupno 38 nastavnika, a rezultati su konvertovani u SPSS bazu podataka.

Pored upitnika, urađeno je i ukupno **devet intervjua** sa direktorima srednjih i osnovnih škola, i to pet sa teritorije Beograda, po jedan intervju u Paraćinu i Čačku, kao i dva u Subotici. Osam intervjua je urađeno uživo, a jedan putem telefona. Svi transkripti intervjua su poslani na odobrenje direktorima škola, koji su odobrili upotrebu intervjua.

### **Glavni nalazi istraživanja**

Ključni zaključak istraživanja nije nimalo originalan, jer zapravo potvrđuje ono što većina i misli o verskoj nastavi u Srbiji – da ona ima velike nedostatke i da nam je potrebna **hitna revizija izvođenja verske nastave**. Međutim, ono što se posebno izdvaja jeste činjenica da se ključni „krivci“ za ovakvo stanje verske nastave ne nalaze zapravo u nastavnicima koji su često meta kritika, već se nalaze na adresi nadležnog Ministarstva ali i crkava i verskih zajednica koje učestvuju u izvođenju verske nastave.

Iz ugla nastavnika verske nastave, ističemo da većina ispitanika tvrdi i zahteva da se njihov **radno-pravni status** reši u što hitnijem roku. Konkretno mere koje predlažu ispitanici uključuju pre svega **otvorene konkurse za posao i ugovor na neodređeno vreme**. Jedan od iznenađujućih zaključaka odnosi se zahtev nastavnika verske nastave da zapravo država ima veću ulogu u celom procesu, a da se uticaj i uloga verskih zajednica smanji.

Pored toga, nastavnici ističu da postoji veliki **problem sa udžbenicima** koji se koriste za izvođenje nastave. U isto vreme, traže da se **ujednači plan i program** nastave na teritoriji cele zemlje.

Jedan od zabrinjavajućih problema do kojih smo došli tiču se **atraktivnosti radnih mesta**, tj. postoje bolje i lošije škole. Kako zapravo u procesu odlučivanja ko će biti upućen u koju školu kao nastavnik verske nastave crkve i verske zajednice i njihovi predstavnici zaduženi za versku nastavu imaju ključnu ulogu, onda ne postoji konkurentnost i stvara se prostor za **korupciju**.

Na kraju, jedan od iznenađujućih zaključaka istraživanja odnosi se na potpunu **nezainteresovanost Srpske pravoslavne crkve**, kao dominantnog verskog aktera u zemlji

koji ima i najviše udela u izvođenju verske nastave, da se ovaj predmet unapredi. To smo saznali zapravo na posredan način u toku istraživanja. Kao i za svako istraživanje koje koristi metodu upitnika, veličina uzorka je od velike važnosti za rezultate. Ukratko, što više ljudi popuni upitnik, rezultati su verodostojniji. Međutim, uopšteno govoreći, nastavnici verske nastave nisu prepoznali značaj ovog istraživanja koje je namenjeno upravo njima. U cilju dolaska do što većeg broja nastavnika verske nastave stupio sam u kontakt sa vladikom Ilaironom Lupulovićem, koji je predsednik Odbora za versku nastavu SPC. Vladika Ilairon me je uputio na sekretara Odbora. U telefonskim razgovorima sa njima sam podelio sve informacije u vezi istraživanja, kao i upitnik. Kako oni imaju kontakte i mejl adrese svih nastavnika verske nastave pod otkriljem SPC, nadao sam se da će oni podeliti upitnik sa njima. Odnosno, da će istraživanje dobiti „blagoslov“ SPC, što bi sigurno povećalo broj ljudi koji bi popunio upitnik. Međutim, nakon nekog vremena pozvao me je predstavnik SPC, koji će ostati neimenovan i koji mi je rekao da je odluka Odbora za versku nastavu da se nastavnici verske nastave ne pozivaju da popune upitnik i da **Crkva ne vidi nijedan benefit od ovog istraživanja**. U razgovoru mi je i rečeno da će mi zvanična odluka i obrazloženje biti dostavljeno mejlom. Ovaj razgovor se desio 30. oktobra 2023., a do dan-danas nisam dobio niti mejl, niti odluku.

### **Zaključna razmatranja**

Iako se verska nastava u Srbiji izvodi više od dve decenije, ovaj predmet i dalje izaziva kontroverze u javnosti. Međutim, osim čestih izjava i kritika verske nastave, do sada nije bilo dovoljno istraživanja o stanju i izazovima verske nastave, pogotovo iz ugla nastavnika verske nastave koji su jedan od ključnih faktora za obezbeđivanja kvaliteta nastave. Moje istraživanje pokazalo je da upravo kvalitet verske nastave zavisi pre svega od nastavnika, njihove posvećenosti, inovativnosti i pristupa učenicima osnovnih i srednjih škola.

Međutim, moje istraživanje pokazalo je da postoje veliki nedostaci u izvođenju verske nastave i koji se pre svega odnose na radno-pravni status nastavnika. Proces imenovanja nastavnika verske nastave zavisi pre svega od verskih zajednica. Kako je SPC dominantan verski akter u zemlji (Veković, 2021), ona ima i najvažniju ulogu u izvođenju verske nastave, imenovanju nastavnika, ali i njihovom razrešenju. Iz tog razloga, uloga škole je u celom

procesu potpuno zanemarena. Pored tog ključnog nedostatka, došli smo i do drugih nedostataka čije rešavanja bi umnogome doprinelo unapređenju verske nastave u Srbiji.

Unapređenje verske nastave u Srbiji je od veliko značaja za naše društvo. Kako je malo verovatno da će se ovaj izborni predmet u skorijoj budućnosti izbaciti iz kurikulima osnovnog i srednjeg obrazovanja, postoji velika i realna potreba za njegovim unapređenjem.

### **Preporuke**

- Prepoznati važnost, položaj i ulogu verske nastave za celokupni obrazovni proces osnovnog i srednjeg obrazovanja u Srbiji i na osnovu toga formulisati jasne obrazovne ciljeve ovog predmeta.
- Prepoznati nedostatke u implementaciji verske nastave i formirati radnu grupu koja bi se bavila unapređenjem verske nastave. Radna grupa bi morala da okupi predstavnike nadležnog Ministarstva, verskih zajednica koje učestvuju u izvođenju verske nastave, direktore škola, predstavnike Sindikata prosvetnih radnika i eksperte iz obrazovnih politika.
- Unaprediti radno-pravni status nastavnika verske nastave i to pre svega kroz otvorene konkurse za posao, i kroz obezbeđivanje ugovora o radu na neodređeno vreme.
- Unaprediti, standardizovati i uskladiti nastavni plan i program verske nastave na teritoriji cele Srbije.
- Podsticanje periodičnih, a najbolje petogodišnjih, redovnih istraživanja o stanju verske nastave.
- Smanjivanje uloge verskih zajednica u imenovanju i razrešenju nastavnika verske nastave, i povećati ulogu nadležnog Ministarstva.



## Literatura

Aleksov, B. 2003. "Veronauka u Srbiji." *Reč* 71, no. 17: 99-133.

Berglund, J., Lunden Thoman & Peter Strandbrink (Eds.). 2015. *Crossings and Crosses. Borders, Educations, and Religions in Northern Europe*. DeGruyter. <https://doi.org/10.1515/9781614516552>

Conroy, J.C., David Lundie, Robert A. Davis, Vivienne Baumfield, L. Philip Barnes, Tony Gallagher, Kevin Lowden, Nicole Bourque, Karen J. Wenell (Eds.). 2013. *Does Religious Education Work?: A Multi-dimensional Investigation*. Bloomsbury Academic.

Franken, L. 2017. "Coping with diversity in Religious Education: an overview." *Journal of Beliefs & Values* 38, no. 1: 105–120. <https://doi.org/10.1080/13617672.2016.1270504>

Hand, M. and John White. 2004. "Is Compulsory Religious Education Justified? A Dialogue." *International Journal of Christianity & Education* 8, no. 2: 101-112. <https://doi.org/10.1177/205699710400800204>

Jackson, R. (2004). "Intercultural education and recent European pedagogies of religious education." *Intercultural Education* 15, no. 1: 3–14. <https://doi.org/10.1080/1467598042000189952>

Savić, S. 2009. "Kritična analiza udžbenika veronauke u Srbiji." Udruženje građana Ženske studije i istraživanja, [http://zenskestudije.org.rs/pdf/materijal/savic\\_veronauka.pdf](http://zenskestudije.org.rs/pdf/materijal/savic_veronauka.pdf)

Simović, D. 2017. "Desekularizovanje javnog prostora i verska nastava u Republici Srbiji." *Sveske za javno pravo* 30: 9-21.

Stevanović, A. 2017. "Povratak verske nastave u srpski model obrazovanja – osnovni postulati, uporedni prikaz i obrazlaganje odabranog modela." *Sveske za javno pravo* 30: 22-29.

"Uredba o organizovanju i ostvarivanju verske nastave i nastave alternativnog predmeta u osnovnoj i srednjoj školi." Službeni glasnik RS, br. 46/2001.

Veković, M. 2021. *Democratization in Christian Orthodox Europe: Comparing Greece, Serbia and Russia*. London & New York: Routledge.

Vukomanović, M. & Kuburić, Z. 2005. "Verska nastava u Srbiji." *Sociologija* 47, no. 3: 229-255.

Watson, B. & Penny Thompson (Eds). 2007. *The Effective Teaching of Religious Education*. 2nd edition. London and New York: Routledge.

White, J. 2004. "Should religious education be a compulsory school subject?" *British Journal of Religious Education* 26, no. 2: 151–164.  
<https://doi.org/10.1080/01416200420042000181929>

White, K. 2010. "Asking Sacred Questions: Understanding Religion's Impact on Teacher Belief and Action." *Religion & Education* 37, no. 1: 40–59.  
<https://doi.org/10.1080/15507390903559103>

"Zakon o crkvama i verskim zajednicama." *Službeni glasnik RS*, br. 36/2006.